

بسم الله الرحمن الرحيم

شرحی بر عروض و قافیه‌ی سیروس شمس

(دشتی زبان و ادبیات فارسی)

www.ketab.ir

تدوین و تالیف:

محمد امین شمس‌نیا

سرشناسه	شمس‌نیا، محمدامین، ۱۳۵۰ -
عنوان و نام پدیدآور	شرحی بر عروض و قافیه‌ی سیروس شمس‌ا (رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی) // تدوین و تألیف محمدامین شمس‌نیا.
مشخصات نشر	تهران: نشر آخوان، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	۲۹۳ص.
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۸۵۸۶-۸۴-۸
وضعیت فهرست نویسی	فتیبا
یادداشت	کتاب حاضر شرحی بر "اشنایی با عروض و قافیه: (رشته زبان و ادبیات فارسی)" تألیف سیروس شمس‌ا از نشر میترا است.
عنوان دیگر	عروض و قافیه: (رشته زبان و ادبیات فارسی)
موضوع	عروض فارسی - آموزش برنامه‌ای
موضوع	عروض فارسی - راهنمای آموزشی (عالی)
موضوع	قافیه - آموزش برنامه‌ای
موضوع	قافیه - راهنمای آموزشی (عالی)
شناسه افزوده	شمس‌ا، سیروس. آشنایی با عروض و قافیه (رشته زبان و ادبیات فارسی).
رده بندی کنگره	۱۳۹۱/۴۲۵۲ع۸ش/PIR۳۵۵۹
رده بندی دیویی	۸۱۵/۴۲۵۲
شماره کتابشناسی ملی	۱۳۳۸۲۴

انتشارات آخوان

تهران: خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نقاط و حید نظری، شماره ۱۰۴
طبقه اول، واحد یک تلفن: ۶۶۴۸۲۲۸۳ همراه ۹۱۲۳۳۷۸۷۳۸
ALHAVAN_BOOKS@YAHOO.COM

شرحی بر عروض و قافیه سیروس شمس‌ا

تدوین و تألیف: محمد امین شمس‌ا نیا
نظارت فنی و چاپ: ابراهیم خواب بین‌زاده
نوبت چاپ: اول، بهار ۱۳۹۲
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۱۳۰۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۵۸۶-۸۴-۸
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: نقشبته پیمان
تلفن: ۶۶۴۸۲۲۸۳
حق چاپ محفوظ است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۲	مقدمه
۴	بخش اول - عروض
۵	فصل اول - تعاریف و مقدمات
۶	تعریف عروض
۶	تعریف وزن
۸	کیفیت به وجود آمدن وزن عروضی
۹	مصوت و صامت
۱۲	هجاء
۱۶	آوانویسی یا املای عروضی
۱۶	واک یا واج
۱۷	هجای بلند و هجای کوتاه
۲۴	فواید املای عروضی
۲۵	خلاصه‌ی فصل اول
۲۵	تمرین ۱ با پاسخ‌های تشریحی
۲۸	فصل دوم - تقطیع و وزن
۲۹	تقطیع
۳۲	تقطیع، رکن‌بندی، وزن
۳۶	تغییر در ارکان
۳۷	معادل ارکان
۴۰	مراحل دست‌یابی به وزن

۴۱	فهرست اوزان رایج
۴۲	اوزان متفق (متحد) الارکان
۴۳	اوزان متناوب ارکان
۴۴	اوزان مختلف الارکان
۴۷	خلاصه‌ی فصل دوم
۴۸	تمرین ۲ با پاسخ‌های تشریحی
۵۵	فصل سوم - فنون تقطیع
۵۶	فنون تقطیع
۵۷	۱- قواعد
۶۲	۲- ضرورات
۷۳	۳- اختیارات
۸۵	خلاصه‌ی فصل سوم
۸۵	تمرین ۳ با پاسخ‌های تشریحی
۹۱	فصل چهارم - چند وزن خاص
۹۲	۱- وزن رباعی
۹۸	۲- وزن ترانه یا دوبیتی
۹۹	۳- ذوبحرین
۱۰۰	۴- وزن دوری
۱۰۳	ویژگی‌های اوزان دوری
۱۰۴	۵- وزن شعر نو
۱۰۸	خلاصه‌ی فصل چهارم
۱۰۸	تمرین ۴ با پاسخ‌های تشریحی
۱۱۸	فصل پنجم - نام‌گذاری اوزان
۱۱۹	آشنایی با چند اصطلاح

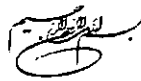
۱۱۹	۱- بحر
۱۱۹	۲- واحد وزن
۱۱۹	۳- تعداد ارکان
۱۱۹	۴- سالم
۱۱۹	۴-۱- مفاعیلن
۱۲۰	۴-۲- فاعلاتن
۱۲۱	۴-۳- مستعلن
۱۲۱	۴-۴- فعولن
۱۲۲	۵- مزاحف
۱۲۲	۵-۱- زحاف های مفاعیلن
۱۲۳	اوزان غیر سالم هزج
۱۲۹	۵-۲- زحاف های فاعلاتن
۱۲۹	اوزان غیر سالم رمل
۱۳۴	۵-۳- زحاف های مستعلن
۱۳۴	اوزان غیر سالم رجز
۱۳۶	۵-۴- زحاف های فعولن
۱۳۶	اوزان غیر سالم مقارب
۱۳۸	۵-۵- زحاف های مفعولات
۱۳۸	اوزان ترکیبی
۱۳۸	۱- بحر مضارع و اوزان آن
۱۴۱	۲- بحر مجتث و اوزان آن
۱۴۳	۳- بحر منسرح و اوزان آن
۱۴۵	۴- بحر غریب (جدید) و اوزان آن
۱۴۶	۵- بحر بسیط و اوزان آن

۱۴۷	۶- بحر سریع و اوزان آن
۱۴۹	۷- بحر خفیف و اوزان آن
۱۵۰	چند نکته‌ی عروضی
۱۵۵	خلاصه‌ی فصل پنجم
۱۵۵	تمرین ۵ با پاسخ‌های تشریحی
۱۵۸	تمرین ۶ با پاسخ‌های تشریحی
۱۶۸	بخش دوم - قافیه
۱۶۹	فصل اوّل - تعاریف و کلیات
۱۷۰	قافیه
۱۷۰	مقفّی
۱۷۰	قافیه‌ی درونی
۱۷۱	ردیف
۱۷۱	روی
۱۷۴	روی ساکن و روی متحرک
۱۷۵	هجاهای زبان فارسی
۱۷۶	کلمه‌ی قافیه و هجای قافیه
۱۷۷	خلاصه‌ی فصل اوّل
۱۷۸	تمرین ۱ با پاسخ‌های تشریحی
۱۸۰	فصل دوم - کیفیت به وجود آمدن قافیه
۱۸۱	اساس قافیه
۱۹۱	حروف قافیه
۱۹۲	خلاصه‌ی فصل دوم
۱۹۲	تمرین ۲ با پاسخ‌های تشریحی
۱۹۶	فصل سوم - اختیارات شاعری

۱۹۷	اختیارات شاعری
۱۹۷	۱- روی متحرک (قافیه‌ی موصوله)
۲۰۱	۲- قافیه ساختن دو کلمه‌ی همسان
۲۰۲	۳- همسان بودن هجای قافیه
۲۰۲	خلاصه‌ی فصل سوم
۲۰۲	تمرین ۳ با پاسخ‌های تشریحی
۲۰۶	فصل چهارم - عیوب قافیه
۲۰۷	عیوب قافیه
۲۰۷	۱- اکفا
۲۰۷	۲- اقوا
۲۰۹	۳- ایطا
۲۱۱	۴- شایگان
۲۱۱	۵- غلو
۲۱۲	۶- اختلاف حرف قید
۲۱۲	خلاصه‌ی فصل چهارم
۲۱۳	تمرین ۴ با پاسخ‌های تشریحی
۲۱۶	فصل پنجم - قافیه‌ی بدیعی
۲۱۷	قافیه‌ی بدیعی
۲۱۷	۱- اعنات یا لزوم مالا یلزم
۲۱۸	۲- تجنیس
۲۱۹	۳- قافیه‌ی معموله
۲۲۱	خلاصه‌ی فصل پنجم
۲۲۲	تمرین ۵ با پاسخ‌های تشریحی
۲۲۵	فصل ششم - اصطلاحات قافیه‌ی سنتی

۲۲۶	اصطلاحات قافیه‌ی سَنَتی
۲۲۶	حروف و حرکات قافیه
۲۲۶	۱- حروف قافیه
۲۲۶	۱-۱- حرف روی
۲۲۷	۱-۲- حرف تأسیس
۲۲۸	۱-۳- حرف دخیل
۲۲۸	۱-۴- حرف ردف
۲۳۰	۱-۵- حرف قید
۲۳۰	۱-۶- حرف وصل
۲۳۱	۱-۷- حرف خروج
۲۳۱	۱-۸- حرف مزید
۲۳۱	۱-۹- حرف نایره
۲۳۱	۲- حرکات حروف قافیه
۲۳۲	۲-۱- رس
۲۳۲	۲-۲- اشباع
۲۳۳	۲-۳- حذو
۲۳۳	۲-۴- توجیه
۲۳۴	۲-۵- مجری
۲۳۵	۲-۶- نفاذ
۲۳۶	خلاصه‌ی فصل ششم
۲۳۶	تمرین ۶ با پاسخ‌های تشریحی
۲۳۸	فصل هفتم - چند مبحث در قافیه‌ی شعر کهن
۲۳۹	دال و ذال
۲۳۹	«و» و «ی» معروف و مجهول

۲۴۲	«و» معدوله
۲۴۲	خلاصه‌ی فصل هفتم
۲۴۲	تمرین ۷ با پاسخ‌های تشریحی
۲۴۵	بخش سوم - سؤالات چهارگزینه‌ای
۲۴۶	نمونه سؤالات عروض و قافیه‌ی نیم‌سال اول ۸۹-۸۸ همراه با پاسخ‌های تشریحی
۲۵۶	نمونه سؤالات عروض و قافیه‌ی نیم‌سال دوم ۸۹-۸۸ همراه با پاسخ‌های تشریحی
۲۶۴	نمونه سؤالات عروض و قافیه‌ی نیم‌سال اول ۹۰-۸۹ همراه با پاسخ‌های تشریحی
۲۷۵	نمونه سؤالات عروض و قافیه‌ی نیم‌سال دوم ۹۰-۸۹ همراه با پاسخ‌های تشریحی
۲۸۳	فهرست منابع

باز کن سرنامه را گردن متاب زین سخن، والله اعلم بالصواب

(مولوی)

سپاس آفریدگار بی‌همتا را که یارای انجام این کار، بر بنده ارزانی داشت و درود بی‌پایان بر پیغامبر و اُپسینش، میانجی روز جزا.

چند سالی که به مطالعه و تدریس کتاب «عروض و قافیه» دانشگاه پیام نور مشغول بودم، برای دانشجویان در سیر مطالب کتاب دشواری‌ها و مشکلات لاینحلی می‌دیدم که جز با تدریس و تمرین و تکرار، گره این مشکلات گشوده نمی‌شد و به خاطر ماهیت کلاس‌های پیام نور (رفع اشکال)، معمولاً در ساعات اندکی که برای این درس منظور شده است، حق مطلب ادا نمی‌گردید؛ همچنین جای جای کتاب اغلاط تایپی وجود داشت که بر مشکلات دانشجویان می‌افزود؛ نیز ایجاز مطالب در برخی موارد و نیاز به باز کردن مطلب، این جانب را بر آن داشت تا به نوشتن شرح مبسوطی بر این کتاب دست یازم. امید است توانسته باشم خواست دانشجویان رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی را برآورده کنم. کتاب حاضر قابل استفاده‌ی دانشجویان رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی و سایر علاقه‌مندان به وزن شعر و نقد زیباشناسی شعر فارسی می‌باشد. به مصداق همه چیز را همگان دانند این سیاهه از ایراد و اشکال خالی نیست، خوانندگان محترم بر ما منت گذاشته، اشکالات و اغلاط راه یافته را که از قلت معلومات نویسنده مایه می‌گیرد، یادآوری نمایند.

محمدامین شمسی‌نیا

تابستان ۱۳۹۲ هجری خورشیدی

عروض، یکی از فنون ادبی است که از وزن شعر بحث می‌کند. این فن از آغاز پیدایش تا کنون راه پر فراز و نشیبی را پیموده‌است. آن چنان که در همه‌ی علوم ادبی دیگر نیز می‌بینیم، معمولاً پیشینیان این علوم را با پیچیدگی و دشواری‌هایی که ناشی از متابعت گذشتگان و قلت معلومات زمان و ... بوده‌است، همراه کرده‌اند. در این روزگار ضرورت پرداخت علمی و مطابق با کشفیات زبان‌شناسی جدید به همت اساتید برجسته‌ی این فن - که خداوند بر عمر پر برکتشان بیفزاید - تا حد زیادی از دشواری و پیچیدگی‌های آن کاسته‌است. اما به یکباره نمی‌توان خود را از سیطره‌ی معلومات گذشتگان - که خداوند اجرشان دهد - رهایی داد. چه بررسی بسیاری از مطالب مثلاً نام گذاری اوزان هنوز هم باید طبق شیوه‌ی پیشینیان باشد، همچنین برای فهم آثار گذشتگان در این زمینه باید به شناخت آن‌ها مجهز بود. امید است روزی فرا رسد، همان‌طوری که زبان‌شناسی در دو شاخه‌ی مجزأ، زبان تاریخی و معاصر را مطالعه می‌کند، عروض علمی نیز بر پایه‌های زبان‌شناسی جدید بنیان نهاده شود. البته این شناخت باید بر پایه‌ی واقعیت‌های خود زبان فارسی باشد نه بر پایه‌ی مطالعات علمی زبان‌های بیگانه و تزریق بدون تجویز آن به زبان و ادب فارسی. حال ضرورت پرداختن به این فن چیست؟ همان‌طور که گفته شد، عروض از وزن شعر سخن می‌گوید و شعر، گوهر ممتاز و نشان فرهنگ و ادب هر ملت است که این گوهر باید هر چه بیشتر شناخته‌شود و به معرض عرض درآید تا شناخت بیشتر و بهتری از مفاخر آن ملت که آثار ماندگاری به جای گذاشته‌اند، صورت گیرد. این شناخت در گرو شناخت علمی است که پرده از چهره‌ی بکر آثار ادبی برمی‌گیرند و جلوه‌های صورت و معنی آن را باز می‌نمایند. یکی از این علوم ادبی عروض است که می‌توان برخی کارکردهای آن را چنین برشمرد:

۱- تعیین میزان سلامت شعر از معیارهای موجود و به تبع آن تعیین میزان ذوق و اندیشه‌ی نثرآینده‌ی آن.

۲- تبع آثار ادبی و تصحیح نسخ خطی و تعیین درستی و نادرستی ضبط نسخ خطی.

۳- آشنایی با موسیقی شعر.

۴- ارتباط با زبان‌شناسی تاریخی و یاری رساندن به تحقیقات این حوزه از زبان‌شناسی.

۵- ارتباط با برخی از علوم ادبی دیگر چون بدیع و قافیه

قافیه نیز از علوم ادبی است که معمولاً به خاطر اشتراک برخی از مبانی و نیز حوزه‌ی عمل آن که شعر است به همراه عروض مورد مطالعه قرار می‌گیرد. مطالعه‌ی این فن نیز چون عروض، در گذشته بسیار پیچیده و دشوار بوده‌است که با تزریق مباحث جدید زبان‌شناسی چون صامت و مصوت و هجا از دشواری‌های آن تا حدودی کاسته شده‌است. برخی از کارکردهایی که برای عروض برشمرده شد در مورد قافیه نیز صادق است. مخصوصاً در نشان دادن تلفظ دقیق کلمات راه‌گشاست. ضمن این که قافیه، نوعی موسیقی لفظی ناشی از اشتراک واک‌ها نیز تولید می‌کند. چون پایان پاره‌های شعر است اگر زیبا باشد، حسن ختام سخن منظوم است. قافیه نیز با برخی از علوم ادبی دیگر چون بدیع، نقد ادبی و زبان‌شناسی تاریخی در ارتباط است.